Hollandist palgatud vägedega Riia lahte, Dünamündesse võeti rootsi vägesid sisse W. Farensbachi (vt.) poolt, kes ise laevastiku ülema Stiernsköld'iga purjetas Pärnu poole; viimane langes aug. 1617. Farensbach ei osutunud siiski usaldusväärilisek, ta läks jälle poolakate poole üle ning kuni sügisel 1618 tehtud vaherahuni polnud saavutused Liivimaal kuigi suured. Liivi juhtivad ringkonnad olid siiski valmis alistuma Rootsile — a. 1614 oli eriline Liivimaa esindajate saatkond selle üle G. A.-iga läbirääkimisi pidanud, — ja kui kun. suvel 1621 jõudis laevastikuga Riia alla, keeldus linn küll esiti alla andmast, pidi seda aga siiski septembris s. a. tegema. Kun. kinnitas linnale kõik ta õigused ja kutsus Liivi aadli koosolekule Riiga novembris s. a., kus ka aadli õigused kinnitati. Sügisel oli kun. tunginud Kuramaale, Miitavi vallutanud ja lähenes Leedu piirile, kui poolakate sõjalised ettevalmistused kutsusid ta tagasi Liivimaale. Jj. aa. jätkus sõda Poolaga. Üks kindlus teise järel langes rootslaste kätte, 1625. a. viimati ka Tartu. Tegelikult oli suurem osa Liivi maa-alast rootslaste võimuses, ja G. A. korraldas maa olusid, nagu ette nähes, et rootslased maa peremeesteks jäävad. Altmark'i vaherahuga a. 1629 jäigi Liivimaa ühes muude vallutustega G. A.-ile. — Juba palju varemini olid kun. plaanid võtnud uue suuna; kavatsedes Veikseli maad Rootsile võita, tungis ta Ida- ja Lääne-Preisimaale. Danzigi vallutamine G. A.-il ei õnnestunud, kuid Preisist kogutud suur saak võimaldas temale sõjakäike jätkata. Aasta peale Altmark'i vaherahu segab ta end otsustavalt n. n. 30-a. sõtta, jõuab juunis 1630 suure väega Pommeri ja tungib järjekindlalt edasi lõunasse, kus Breitenfeldi, Lechi ja Lützeni nimed on tõenduseks ta hiilgavast võidukäigust. On palju sõelutud küsimust, kas G. A. taotles keisrikrooni ja nii siis puhtpolitiliste eesmärkidega sõjast osa võttis. Praegu ollakse küll arvamisel, et kuningal niisuguseid kavatsusi pole olnud, vaid et G. A.-i plaan oli selle järel, kui sõda protestantide kasuks oleks lõppenud, moodustada Saksa riigis kindel ja hästi varustatud *corpus evangelicorum,* milles Rootsi kuningal oleks olnud juhtiv koht; selle *corpus*'e kujundamine oleks olnud kõige lähemas ühenduses G. A.-i suurte plaanidega *imperium maris baltici* loomiseks. Keset oma laiaulatuslikke kavatsusi langes G. A. Lützeni väljal 6. XI 1632. — Imekspanu-väärilisel kombel on G. A. aega ja võimalusi leidnud oma tähelepanu juhtimiseks riigi siseolude korraldamisele. Riigi administratsioon, nii kesk- kui ka kohapealne, organiseeriti kindlais raames. Riigi-nõukogu koondati kolleegide näol püsivaks valitsuse keskkohaks. Moodustati läänid ja jagati need vähemaiks ühikuiks (foogtkondadeks); maksude jagamine ja sissenõudmine lihtsustati; õigusliku uuenduse aluseks oli a. 1614 antud kohtumäärus (rättegångsordning); asutati õuekohtud. Alalise sõjaväe asutamisega lahendati riigikaitse küsimus. Suurt rõhku pani kuningas vaimlise kultuuri edendamisele; asutati gümnaasiume, parandati Upsala ülikooli olukorda, Ida-provintside jaoks rajati uus ülikool. Erilise hoolega parandati tulunduslikke olusid; asutati linnu, vaadati läbi privileegid ja anti uusi; tolliasjandus seati uuele alusele, kuna peale meritollide asutati maa-, veski- ja karjatollid. Ka Eesti- ja Liivimaa oludele on G. A. pöörnud elavat tähelepanu. Eriti silmas pidades riigi ühiseid kasusid on G. A.-il tulundusolude parandamine eesmärgiks olnud. Maaolude korraldamiseks Liivimaal määras kun. a. 1621 Riia kuberneri juhatusel erilise komisjoni, kellele järgmisel a. anti üksikasjaline instruktsioon. Kuidas komisjon oma ülesannet teostas, on teadmata; 1629. a. kinnitas kun. rüütelkonna ja maa endised õigused, mis õigupoolest märgitseb, et maaolud suurtes joontes jäid ikkagi korraldamata. Et kun. tahtis kergendada rõhutud rahva olukorda, on selge ja selleks on vahendita tõendusi. Kuid küsimused olid selleks liiga keerulised, et neid oleks võinud lahendada ilma eriliste abinõudeta, mida G. A. raskel ajal nähtavasti ei tahtnud tarvitusele võtta. Mis puutub kaubandusoludesse, siis anti linnadele suuremad vabadused, kuid suurendati ka makse. G. A.-i finantspolitika tugis tähtsal määral nii meri- kui maatollidele. Kui suur tulu riigil neist tollidest oli, võib sellest näha, et a. 1630 riigi sissetulekud Liivimaa tollidest ja kontributsioonidest olid 390 000 taalrit ja et samal a. viljamonopol andis 80 000 tlr. Maatollide sisseseadmise vastu võitlesid linnad alguses energiliselt, ja kun. pidi tarvitusele võtma valjud abinõud, enne kui Tallinna a. 1626 nõus oli G. A.-i nõudmistele litsentside suhtes vastu tulema. Vaimliste olude eest provintsides hoolitses G. A. sama hästi. Liivimaal sai tuntud Hermann Samson (vt.) kirikuolude korraldajaks, Eestimaal püüdis Johan Rudbeckius (vt.), ehk küll mitte kõige paremate tagajärgedega, korda jalule seada. Asutati uusi kogudusi ja suurendati kirikuõpetajate arvu. Tartu asutati a. 1630 gümnaasium, mis siis, kui a. 1632 Tartu oli ülikool asutatud, üle viidi Tallinna; ka Riia sai oma gümnaasiumi. Tartus asutati trükikoda, sama kavatseti Tallinnas. Riia kindralkuberner Johan Skytte püüdis oma valitsuspiirkonnas õiguslikke olusid korraldada Rootsi eeskujul; nüüd asutati õuekohus ka Tartu (1630). Talupoegade kaelakohtu-asjade harutamine anti Põhja-Eestis meeskohtute ja

Eesti biograafiline leksikon, 1926-1929, lk. 113